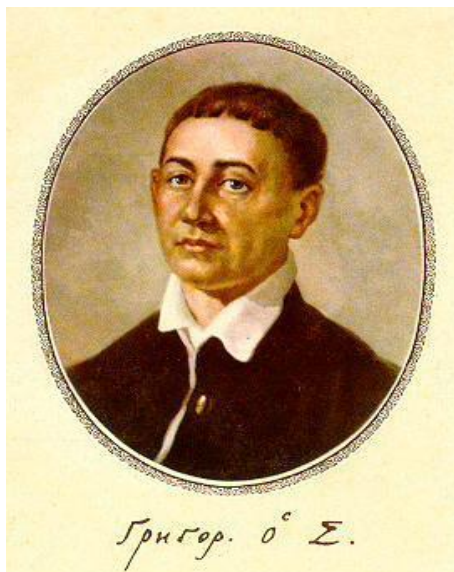

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет
Кафедра української та зарубіжної літератур

**Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність
(до 300-річчя від дня народження)**

Збірник наукових статей

Одеса
2022

УДК 821.161.2.09

Рекомендовано до друку Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 4 від 27 жовтня 2022 року)

Редакційна колегія

Бандура Т. Й., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Боева Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Коваленко О. А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної мов Одеського державного аграрного університету

Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність (до 300-річчя від дня народження) : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2022. 218 с.

© Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2022

плодами якого я завдячую невмирущій енергії творця «Саду божественних пісень», адже духовність – це істинне відчуття постійної присутності енергії творення.

УДК 016:101(09)(477) С42

*Надія Сподарець,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української та
зарубіжної літератур
Університету Ушинського*

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ СКОВОРОДИНОЗНАВСТВА XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Постановка проблеми. Суспільна і наукова думка у різних медійних форматах звертається до питань, які актуалізує саме життя. Такі рефлексії позначають пріоритетність певних концептів, соціальних і наукових стратегій.

Про те, що постать Григорія Сковороди, його творчий доробок не втрачають актуальності в суспільній свідомості початку XXI ст., свідчить широка система заходів, до яких маємо честь долучитися й ми.

Звернемо увагу на висновки сучасного дослідника творчості Григорія Сковороди С. Л. Йосипенка, який зауважує: «Твори Г. Сковороди ніколи не видавалися за його життя, вони існували в рукописах, іноді дописувалися і переписувалися самим автором, породжуючи різні версії того самого твору. Хоча він і склав список своїх творів, видавці зіткнулися з проблемою їх ідентифікації, різночитань авторських редакцій та списків. Все це, разом зі своєрідністю мови, правопису та манери викладу Г. Сковороди призвело до того, що його видання творів викликали дискусії між видавцями та дослідниками» [5].

Констатуємо: сквородинознавство як науковий напрям характеризується багатовекторністю фахових практик. Стратегії філологічної науки початку ХХІ ст. передбачають не тільки конкретизацію активної роботи дослідників на теренах сквородинознавства, а й концептуальну аналітику таких праць як *історіографію життя та творчості*. Цей великий доробок вчених ще не отримав фахової ідентифікації у філологічному дискурсі. Особливості формування біографічного дискурсу в наукових роботах ХІХ – поч. ХХ ст. про Григорія Сковороду *стануть предметом нашої літературознавчої розвідки*.

Враховуємо інтенції сучасної гуманітаристики і відповідно – сучасної методології історіографічної науки до безупередженої аналітики робіт літературознавців та критиків [4]. Ідентифікацію концептуальних та дискурсивних особливостей їх текстів актуально проводити з урахуванням менталітету дослідників, оціночна позиція яких формувалася в епістемологічному просторі певних культурно-історичних епох. На цих підставах можливо окреслити, систематизувати і узагальнити такі практики, визначити домінуючі дослідницькі парадигми – у чому вбачаємо наукову **актуальність нашої статті**.

В літературознавстві історіографія розглядається як допоміжна філологічна дисципліна. Від бібліографії історіографія відрізняється своєрідним критицизмом, оскільки покликана дати уявлення про зміст і характер, жанр літературознавчих праць, окреслити поле піднятих проблем з урахуванням наукового горизонту часу, коли ті праці з'явилися.

Літературознавча історіографія залежить від філософсько-естетичних поглядів дослідника, рівня літературознавства відповідного часу і суспільних умов, які забезпечують свободу наукової творчості дослідника» [7].

Зрозуміло, що форми творчої діяльності Григорія Сковороди визначили розробку відповідних дослідницьких напрямів його текстів, а саме: у царині філософії, педагогіки та філології. Але різнопредметні наукові рефлексії

вчених позначені одним спільним показником – фактором особистості Григорія Савича Сковороди.

Доволі незвичним був спосіб його життя, погляди, які суперечили думці церковної влади, і через які Григорій Савич позбувся посади викладача у Харківському колегіумі. Але вже для своїх сучасників він став легендарною особистістю, факти життя та погляди якого поширювалися через усні перекази, записи збирачів фольклору.

Загальним місцем сковородинознавства стало проводити аналітику його філософської, педагогічної та літературної спадщини, не оминаючи біографічного дискурсу, який формується літературознавцями і критиками, як видається, ще й у наш час.

Започаткував жанр літературної біографії Григорія Сковороди один з його учнів, а потім і близький товариш Михайло Ковалинський у роботі «Учень про вчителя», текст якої, як зазначають дослідники історії його поширення, «без імені автора дійшов до нас в автографі та кількох списках кінця XVIII — початку XIX ст... Вперше його опублікував М. Сумцов під назвою «Житіє Григорія Сковороды, описанное другом его М.И. Ковалѣнским» у журн. «Кіевская старина» (1886, т. XVI) [14, с. 554].

Вже в наш час у 1973 році вийшло «Повне зібрання творів Григорія Сковороди», у другому томі якого, поруч з листами Г. Сковороди до М. Ковалинського надрукований текст «Жизнь Григорія Сковороди» з епіграфом «Писана 1794 года в древнем вкуѣ» [14, с. 439-477].

Видавці «Повного зібрання» коментують цей факт : «Автор біографії М. Ковалинський найкраще з усіх інших сучасників знав Сковороду і його творчість. Життєпис у багатьох відношеннях являє собою важливу філософсько-літературну пам'ятку кінця XVIII ст. Але передусім це документ про життя і діяльність Сковороди, складений людиною, яка була духовно близькою йому, хоча й не в усьому поділяла його переконання. На основі особистих бесід та спостережень, листів, відомостей, одержаних від знайомих, та самих творів Сковороди, Ковалинський прагнув відтворити

його духовний портрет, зафіксувати і пояснити найвизначніші кроки та переживання, що їх супроводили. Як показали пізніші дослідження, деякі факти у біографії потребують уточнення, окремі — спростування, наприклад, думка про високу оцінку Сковородою діяльності Катерини II або повідомлення про виконання Сковородою обряду приготування до смерті. Але в основному образ Сковороди відтворено цікаво і з любов'ю.

Про багато які факти з життя і творчості Сковороди ми ніколи не дізналися, коли б М. Ковалинський не написав цієї біографії.

«Жизнь Григорія Сковороды» цікава і як джерело вивчення філософських поглядів М. Ковалинського — людини, обдарованої та ерудованої в галузі філософії. Як людина, що жила захопленнями своєї епохи та свого соціального середовища, М. Ковалинський осмислює спосіб життя і філософські погляди Сковороди крізь призму власних ідейних переконань. Він використовує при цьому ідеї близьких Сковороді античних та середньовічних мислителів, письменників другої половини XVIII ст.»[14, с. 555].

Саме на цю працю, що написана людиною, яка спілкувалася з Григорієм Савичем, посилаються усі дослідники його біографії та творчості.

Оціночна позиція автора, дискурсія тексту «Жизнь Григорія Сковороди» розкриває пієтетне ставлення учня до наставника та вчителя, дозволяє зрозуміти увагу та повагу Сковороди до М. Ковалинського, який був дуже обдарованою, освіченою, творчо налаштованою особистістю. Формат біографічного дискурсу цієї книги характеризується не тільки наміром до об'єктивізації, а й ознаками міфологізації образу Сковороди, і відповідно – розробкою текстуальних стратегій, які сприяли зростанню інтересу до його особистості та спадщини.

У XIX ст. дослідницька думка підняла питання національної ідентичності Сковороди. Вивчаючи цю проблему сьогодні, В'ячеслав Артюх констатує: «У XIX ст. і в науковому, і в літературному дискурсах зустрічаються три її варіанти: Сковорода – «русский» (у розумінні

«общерусский»), Сковорода – «малорусский» (у розумінні – представник регіонального варіанту «русской» ідентичності), Сковорода – «украинский» (тобто вихідець з тих земель, що називаються Україною). І тут можна наводити десятки прикладів. У праці Івана Кулжинського «Малороссийская деревня» він названий «малороссийским поэтом» (Кулжинский, 1827), в «Истории философии» архімандрита Гавриїла (Воскресенського) він постає «украинским странствующим философом» (Гавриил, 1840), а в Григорія Данилевського, у його «Украинской старине» – і «украинским», і «русским» філософом (Данилевский, 1866) тощо» [2].

Згадаємо і про перший невеликий біографічний нарис із життя та творчості Григорія Сковороди, автором якого був професійний літературознавець кінця XIX – початку XX ст. Н.І. Петров – професор Київської Духовної Академії, церковний історик, історик української та російської літератур. Його періодизація життєпису Сковороди ґрунтується на адміністративно-територіальному поділі Росії того часу і позначає «малоросійський» і «український» періоди життя та творчості Сковороди [8], [9].

Очевидно, що парадигма біографічних досліджень Григорія Сковороди не характеризувалися одномірністю. Якщо М. Ковалинський у своїх оцінках та загальній концепції творчо-біографічного опусу керувався почуттям вдячності та глибокої поваги, то подальші біографічні розробки сковородознавців часто мають ознаки ідеологічної тенденційності їх авторів.

Показовими в цьому питанні є і наукові рефлексії вчених кінця XIX – початку XX ст. – періоду ідеологічних змін та пошуків нових світоглядних орієнтирів. Цей час знаменувався активною хвилею соціально-культурної міфологізації постаті та творчого доробку Григорія Сковороди.

Саме наприкінці XIX ст. з нагоди 100-річчя від дня смерті Григорія Сковороди було ухвалено створення редакційної комісії для видання його творів. До складу цієї комісії увійшов і Микола Сумцов – на той час вже знаний і авторитетний дослідник української літератури XVII – XVIII ст. [13].

У своїх наукових розвідках про Григорія Сковороду вчений спирався на фактографію роботи М. Ковалинського та його листування з Сковородою, акцентував зв'язок з українською культурною традицією, що відповідало принципам як біографічної, так і культурно-історичної школи і вже стверджених на той час гуманітарних науках їх дослідницьких методологій.

Про роль Григорія Сковороди у поширенні просвітницьких ідей в Україні, значення його в подальшому розвитку літературно-естетичної думки писали Григорій Данилевський, Дмитро Багалій, Федір Зеленогорський, Павло Житецький, Володимир Ерн, Олександра Єфименко.

Миколу Сумцова ж у першу чергу цікавив феномен творчої особистості Григорія Сковороди; вчений прагнув зрозуміти та пояснити особливості його творчого мислення, яке формувалося не тільки у контексті широкого культурного поля Європи, а й народним середовищем, традиціями української минувшини.

Свої міркування про творчий і життєвий шлях Григорія Сковороди вчений виклав у передмові до біографії письменника «Жизнь Сковороды», описанная другом его Ковалинским» (1886) і статті «Сковорода і Ерн» (1918)»[16]. Микола Сумцов переконливо довів значення творчості Григорія Сковороди для подальшого розвитку української культури, становлення національної самосвідомості.

Стаття «Сковорода і Ерн» (1918)» була спрямована на заперечення певних ідей щодо світогляду Сковороди у концептуальному дослідженні московського ученого Володимира Ерна, який у монографії 1912 року «Григорий Савич Сковорода. Життя і вчення» [18] кваліфікував «любомудра як першого російського філософа», «основоположника» російської філософії та російської «слов'янофільської традиції». У подальшому аналітику світогляду Г. Сковороди у контексті ідей слов'янофільства продовжували В. Зеньковський, О. Лосєв, Г. Флоровський та ін.

Вочевидь, що актуальною для культурної та наукової свідомості перехідної епохи кінця ХІХ - поч. ХХ ст. стала проблема світоглядної та

національної ідентичності Григорія Сковороди, пошук методологічних обґрунтувань, у відповідності з якими можна конкретизувати феномен мислення, феноменологію творчого втілення його ідей.

Микола Сумцов наголошував: Сковорода за усіма ознаками український мислитель, і не «перший росток», а «остання розкішна квітка старого життя, світогляду українського народу, та його старого письменства і колишньої києво-могилянської школи, кривий син свого народу, його чула, гарна, люблязна та многодумна дитина» [16, с. 43].

Підкреслимо: не поділяючи ідею В. Ерна про Сковороду як фундатора типологічного ряду російських філософів, М. Сумцов констатував повагу цього дослідника до українського мислителя і письменника: у роботі В. Ерна Сковорода визнаний «оригінальним та глибоким філософом», адже його біографія мислителя сучасниками вже сприймалася як «житіє», що відповідає агіографічному канону (В. Петров-Домонтович). Але погодитися з недооцінкою українського середовища, у якому формувався та якому надавав переваги Сковорода, М. Сумцов як знавець українського культурного контексту, вже не міг. Показово, що і В. Ерн свою наукову розвідку про Сковороду починає з цитування роботи М. Ковалинського та зазначає: «Такими словами начинает свое жизнеописание украинского мудреца друг и духовный сын Сковороды, верный памяти его, тайный советник Михаил Иванович Ковалинский».

Трудно представить лучший пролог к жизни Сковороды. Это, можно сказать, мистическая генеалогия великого старца, набросанная любящей рукой человека, лучше всех его знавшего. Ковалинскому Сковорода открывал свою душу, в глубинах своих скрытую почти от всех современников, и невольно изумляешься чуткости ученика, умевшего так хорошо схватить то умопостигаемое в своем учителе, что проникновенно глядит из всех своеобразных писаний Сковороды, мало понятых современниками, мало понятых случайными исследователями его философии и до сих пор почти не изученных.

Ковалинский в этом прологе дает ясно понять свое чуткое постижение метафизического трвоꝑо всей жизни Сковороды, той умопостигаемой родины Сковороды, которая в его духовном облике объясняет гораздо больше, чем большинство внешних фактов его биографии. Кто внимательно вчитается в слова Ковалинского, тот увидит, что он пытается обрисовать то интеллигибельное, что вневременно определило собой феноменологию жизни Сковороды, воспоминанием, анамнезом чего была его глубокая духовная мудрость» [18].

Продуктивними у філософському та філологічному дискурсах науковців ХХ ст. стали і роздуми В. Ерна про схильність Сковороди до містичного світовідчуття, своєрідний антропологізм його мислення (другий розділ книги В. Ерна «Антропологическая точка зрения») та ін.

Особливо активно до наукової полеміки навколо постаті та творчого доробку Григорія Сковороди дослідники долучалися у 10-ті - на початку 20-х років ХХ ст.

У плані складності визначення світоглядних парадигм, яким відповідають тип мислення та творчі практики Сковороди, знаковою є і позиція відомого на той час філософа та методолога гуманітарних наук Г. Г. Шпета. У текстах «уявно-народного філософа Сковороди» він «не виявив» не лише «любомудрості», а й елементарної грамотності [17]. Така тенденційність в оцінках українського мислителя викликала негативну реакцію українських письменників і вчених та спонукала їх до обґрунтованої полеміки.

Для багатьох українських письменників цієї доби (адептів «Української хати», неокласиків та ін.) Сковорода був виразником національного духу та втіленням ідеї свободи творчості й буття. Так, один з теоретиків українського модернізму Андрій Товкачевський на сторінках «Української хати» (1913 р.) зазначив, що природа створила Сковороду, мабуть, тільки заради того, щоб пересвідчитись у власній «здатності творити не лишень нікчемних фіглярів, а й богів».

Певні аспекти питання літературно-критичної і художньої рецепції особистості та творчого доробку Сковороди українськими модерністами поч. ХХ ст. вже розглянуті сучасними науковцями на широкому факторафічному матеріалі (М. Сулима, Л. Ушкалов, Н. Пелешенко, Р. Мовчан та ін.).

У статті звернемо увагу тільки на сквородинознавчу практику Віктора Петрова-Домонтовича – вченого, письменника-модерніста, експериментатора, творче мислення якого було налаштоване на оновлення прийомів літературно-художнього письма та літературної критики. За визначенням Віри Агеєвої – дослідниці творчості Домонтовича, для своїх сучасників і для нас він залишився «однією із самих контраверсивних і самих загадкових фігур» [1].

Сквородинівські роботи В. Петрова-Домонтовича – це корпус статей з філософської, світоглядної, етичної, психоаналітичної та естетичної проблематики творів українського митця і мислителя [11], [12]. Він активно долучався до полеміки із сквородинівськими розробками Г.Г. Шпета, схвально підтримав намір цілісного монографічного дослідження В. Ерна, але заперечував русофільські ідеї його роботи [10].

Вочевидь, що модерне мислення В. Петрова-Домонтовича спонукало його до пошуку нових аналітичних методів та категоріальних визначень особистісного й творчого феномену Сковороди. У контексті актуальних епістемологічних парадигм початку ХХ ст. вчений констатує «антиутилітарну природу» його філософії, «обоженість», «теофанійну» (богоявлену) свідомість, визначає характерні ознаки світогляду Сковороди як людини перехідної культурної ситуації. Разом з цим, аналізує й листування українського мислителя з Михайлом Ковалинським, спираючись вже на фрейдистську методологію. Зміна методологічної опції в оцінках особистості та творчого доробку Сковороди відповідала модерним інтенціям Віктора Домонтовича до застосування нових дослідницьких технік і в науково-критичному дискурсі.

Досвід сквородиознавців XIX – поч. XX ст. став тим підґрунтям, на який спиралися та який оновлювали вже дослідники XX – поч. XXI ст.

Література

1. Агеєва В. Поетика парадокса. Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. Київ. Факт, 2006. 432 с.
2. Артюх В. Григорій Сковорода : українізація образу. *Сумський історичний портал*. 11 квітня. 2022 р. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9521-hryhorii-skovoroda-ukrainizatsiia-obrazu.html> (дата звернення: 15.10.2022).
3. Багалий Д.И. Издание сочинений Г.С.Сковороды и стоящие в связи с ними исследования о нем (к 120 годовщине времени его кончины – 1794--1914 г.). *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*. 1914. Кн. 3.
4. Вжосек В. Історія – Культура – Метафора. Постановня неklasичної історіографії ; Про історичне мислення : монограф. [пер. з польськ. В. Сагана, В. Склокіна, С. Серякова ; наук. ред. А. Киридон, С. Троян, В. Склокін]. Київ : Ніка-Центр, 2012. 296 с. (Серія «Ідеї та Історії»; Вип. 7).
5. Йосипенко С.Л. Філософія Григорія Сковороди: проблеми, напрямлення и история исследования. URL: <https://runivers.ru/philosophy/logosphere/366422/> (дата звернення : 25.09.2022).
6. Ковалинский М. Жизнь Григория Сковороды. *Сковорода Г.С. Повне зібрання творів: у 2 т. Т. 2*. Наукова думка. Київ. 1973. С. 439–476. URL: <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov217.htm> (дата звернення : 19.10.2022).
7. Літературознавча історіографія. *Довідник з української літератури*. URL: <https://ukrtvory.in.ua/literaturoznavcha-istoriografiya/> (дата звернення : 20.10.2022).
8. Петров Н.И. Первый (малорусский) период жизни и научно-философского развития Григория Саввича Сковороды. *Киевская старина*.. 1902. № 12.
9. Петров Н.И. К биографии украинского философа Григория Саввича Сковороды. *Киевская старина*. 1903. №4.

10. Петров В. До дискусії про Сковороду. *Петров В. Розвідки* : упорядник Б. Брюховецький. Київ. Темпора, 2013. Т. 1. С. 303--308.
11. Петров В. Особа Сковороди. *Петров В. Розвідки* : упорядник Б. Брюховецький. Київ. Темпора, 2013. Т. 3. С. 1448--1522.
12. Петров В. До характеристики філософського світогляду Сковороди. *Петров В. Розвідки* : упорядник Б. Брюховецький. Київ. Темпора, 2013. Т. 1. С. 309--324.
13. Пивоваров В. Григорій Сковорода в науковому доробку Миколи Сумцова. *Переяславські Сковородинівські студії: філологія, філософія, педагогіка* : зб. наук. праць [за заг. ред. М. П. Корпанюка]. Ніжин, 2015. Вип. 3. 376 с.
14. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 2. 576 с. URL : <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov220.htm> (дата звернення: 17.10.2022).
15. Сковорода Г. Сад божественних пісень. Київ : Національний книжковий проект, 2011. 336 с.
16. Сумцов М. Ф. Сковорода і Ерн. *Літературно-науковий вісник*. Т. XIX. Кн. 1. Київ : Українська видавнича спілка, 1918. С. 41--49.
17. Шпет Г.Г. Очерк развития русской философии. Петроград : Колос, 1922. Ч. 1. 365 с.
18. Эрн В. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. Путь. Москва. 1912. URL: <https://predanie.ru/book/83864-grigoriy-savvich-skovoroda-zhizn-i-uchenie/#/toc16>(дата звернення: 15.10.2022).
19. day.kiev.ua/3062110
20. uk.wikipedia.org/wiki/Сковорода_Григорій_Саввич